

«СУДОВА МЕДІАЦІЯ» ТА «ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ»: ВІДМІННОСТІ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

“JUDICIAL MEDIATION” AND “DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE”: DIFFERENCES AND PRACTICE OF APPLICATION

Дяченко С.В., адвокат, к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Шпирко Ю.І., студентка IV курсу юридичного факультету

Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

У статті висвітлено окремі проблеми щодо співвідношення медіації і врегулювання спорів за участю судді. Метою статті є аналіз відмінностей між «судовою медіацією» та «врегулюванням спорів за участю судді». Завданнями відповідно до мети є: визначення співвідношення між «судовою медіацією» та «врегулюванням спорів за участю судді» відповідно до порядку провадження; порівняння відмінностей між цими інститутами на основі такого критерію як суб'єкти; обґрунтування застосування термінів «судова медіація» чи «медіація у суді» як некоректних. Розглянуто коротку історію запровадження інститутів досудового (позасудового) та інших альтернативних способів врегулювання спорів. Конституцією України у чинній редакції знову було відзначено важливість процедур досудового врегулювання спорів. До переваг такого врегулювання можна віднести економічність, оперативність, значно меншу формалізованість, зменшення навантажень на суди. У результаті реформи 2017 року були прийняті нові редакції процесуальних кодексів України, де було впроваджено абсолютно новий інститут судочинства – врегулювання спору за участю судді, а у 2021 році було прийнято Закон України «Про медіацію». Відзначено, що поняття «судова медіація» у законодавстві України відсутнє. Зроблено висновки щодо відмежування медіації та врегулювання спорів за участю судді. Зокрема, медіація визначає основні засади і порядок проведення цієї процедури саме як позасудової, а не судової (чи присудової) процедури, а врегулювання спору за участю судді – це інститут судового процесуального права. Його норми вміщені у процесуальних кодексах та застосовуються у судах; суддя – це суб'єкт владних повноважень та учасник відповідних групи процесуальних відносин, які регулюються процесуальними кодексами, для суддів законодавством про статус суддів покладено підвищені вимоги; а для медіаторів Законом України «Про медіацію» вимог майже не визначено, окрім базового навчання; вживати термін «судова медіація» чи «медіація у суді» некоректно а не відповідає чинному законодавству; у певній мірі вказаний термін теоретично можна віднести лише до допомоги суддею вироблення умов мирової угоди між сторонами спору, проте у законодавчому вираженні це не буде медіацією.

Ключові слова: медіація, суд, суддя, врегулювання спору за участю судді, досудове врегулювання спорів, альтернативні способи врегулювання спорів.

The article highlights some of the issues related to the correlation between mediation and dispute resolution involving a judge. The purpose of the article is to analyse the differences between “judicial mediation” and “dispute resolution with the participation of a judge”. The tasks pursuant to this goal are as follows: to determine the correlation between “judicial mediation” and “dispute resolution with the participation of a judge” according to the procedure of proceedings; to compare the differences between these institutions based on such a criterion as subjects; to justify the use of the terms “judicial mediation” or “mediation in court” as incorrect. The author provides a brief history of the introduction of pre-trial (out-of-court) and other alternative dispute resolution methods. The current version of the Constitution of Ukraine reiterated the importance of pre-trial dispute resolution procedures. The advantages of such dispute resolution include cost-effectiveness, efficiency, much less formalisation, and reduced workload on the courts. As a result of the 2017 reform, new versions of the procedural codes of Ukraine were adopted, which introduced a completely new institution of judicial proceedings – dispute resolution with the participation of a judge, and in 2021 the Law of Ukraine “On Mediation” was adopted. It is noted that the concept of “judicial mediation” is absent in Ukrainian legislation. The author draws conclusions regarding the distinction between mediation and dispute resolution involving a judge. In particular, mediation determines the basic principles and procedure for conducting this procedure as an out-of-court procedure, and not a judicial (or court) procedure, and dispute resolution with the participation of a judge is an institution of judicial procedural law, its provisions are contained in the procedural codes and are applied in courts; a judge is a subject of authority and a participant in the relevant groups of procedural relations regulated by procedural codes; the legislation on the status of judges imposes increased requirements on judges; and the Law of Ukraine “On Mediation” does not impose requirements on mediators.

Key words: mediation, court, judge, dispute resolution with the participation of a judge, pre-trial dispute resolution, alternative dispute resolution methods.

Правильно забезпечити швидке вирішення спору (конфлікту, справи) можна тільки після всебічної її підготовки. Перш ніж почати розгляд справи у суді по суті, слід здійснити необхідні дії, зокрема, поряд із іншими, визначити, чи не можна вирішити спір у досудовому, позасудовому чи іншому альтернативному порядку, визначити, чи не бажає інша сторона звернутися для проведення врегулювання спору за участю інших осіб – медіаторів, арбітрів тощо.

Актуальність аналізу співвідношення судової медіації і врегулювання спорів за участю судді пояснюється новизною цих інститутів, та тим, що ці важливі альтернативні способи врегулювання спорів все ще недостатньо використовуються на практиці.

Переваги альтернативного вирішення спорів, зокрема, таких як медіація та врегулювання спору за участю судді, особливо можна помітити на сьогодні, коли, зважаючи на воєнний стан в Україні, є необхідність у збереженні часу

судів, заощадженні коштів сторін спору, у швидкому врегулюванні спорів, у запобіганні псуванню підприємницьких та інших стосунків у економіці.

Розгляд тих чи інших питань із проблем був предметом вивчення окремих науковців. Так, Т. В. Цувіна, аналізуючи відмінності між судовою медіацією та врегулюванням спорів за участю судді, відзначає, що наділення суддів під час процедур врегулювання спору за участю судді повноваженнями із надання пропозицій сторонам щодо можливих шляхів мирного врегулювання спору не відповідає сутності і природі медіації, а подібне до консіліації, коли з'ясовуються обставини справи, об'єктивно і неупереджено надаються пропозиції сторонам для врегулювання спору, але ці пропозиції не є для сторін обов'язковими [1].

І. І. Цуркан процедури досудового врегулювання спору чи подібні визначає як «заходи, які здійснюються

на добровільній основі стороною, права та законні інтереси якої порушені з метою їх відновлення та вирішення спору із стороною-порушником майнових прав чи інтересів» [2, с. 103].

Як вважає Е. С. Глушко, врегулювання спору за участю судді класичним уявленням про природу медіації не відповідає, оскільки посередником є саме суддя, який діє у межах наданих законом йому повноважень [3, с. 25].

Л. Л. Єфіменко та О. Б. Тарасюк, посиляючись на зарубіжне законодавство, зокрема, на Закон Німеччини 2012 року «Про сприяння медіації та інших методів вирішення спорів у позасудовому порядку», відзначають, що цей Закон посиляється на три види медіації: стандартна позасудова медіація, позасудова медіація за пропозицією суду, медіація у судових примирних процедурах. Тільки третій вид можна назвати безпосередньо «судовою медіацією», а взагалі ці типи медіації відрізняються відношенням щодо того, як вони починаються, та роллю медіатора [4, с. 75].

Автори також розглядають особливості процедури врегулювання спору за участю судді у різних видах судочинства, зокрема, господарського [5], вивчають судову практику застосування альтернативних способів врегулювання спорів [6], піддають аналізу особливості розгляду справ на тимчасово окупованих територіях [7] тощо.

Отож, аналіз основних досліджень і публікацій з проблем співвідношення судової медіації і врегулювання спорів за участю судді показує, що ті чи інші аспекти цих інститутів були висвітлені у наукових джерелах. Проте потребують аналізу підстави врегулювання спору за допомогою судової медіації і врегулювання за участю судді, не повністю висвітлено порядок співвідношення судової медіації і врегулювання спорів за участю судді, не проаналізовані відмінності між цими інститутами тощо.

Метою статті є аналіз відмінностей між «судовою медіацією» та «врегулюванням спорів за участю судді». Завданнями відповідно до мети є:

- визначення співвідношення між «судовою медіацією» та «врегулюванням спорів за участю судді» відповідно до порядку провадження;
- порівняння відмінностей між цими інститутами на основі такого критерію як суб'єкти;
- обґрунтування застосування термінів «судова медіація» чи «медіація у суді» як некоректних.

Виклад змісту власного дослідження. Однією з форм нормативно-правового захисту особи є інститут як судового, так і досудового (позасудового) та інших альтернативних способів врегулювання спорів. З прийняттям змін до процесуального законодавства на початку 1990-х років, альтернативними способами врегулювання спорів стали адміністративне оскарження та обов'язкове досудове врегулювання.

Із прийняттям Конституції України право захисту особи здобуло нормативну підтримку. Проте першочергові норми Конституції України у ст. 124 визначали, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [8].

Вказана норма робила «зайвим» досудове врегулювання, яке, зокрема, як альтернативний спосіб врегулювання спорів, постійно піддавався критиці та став предметом розгляду у Конституційному Суді України.

Так, згідно із Рішенням Конституційного Суду України у справі про досудове врегулювання спорів від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 було відзначено, що установлення законом або договором досудового врегулювання спору не є обмеженням юрисдикції судів, не є обмеженням права на судовий захист, але лише за волевиявленням суб'єктів спору [9].

Тобто, рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2002 фактично зробило необов'язковим досудове врегулювання.

Але з плином часу поставала необхідність реформ та пошуку нових альтернативних способів врегулювання спорів. У середині 2010-х років почали з'являтися публікації про медіацію [10], про шляхи реформування досудового врегулювання спорів тощо [11].

Про запровадження інституту медіації (зокрема, фінансової) вказувалось в Угоді про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», прийнятій 27 листопада 2014 року (п. 3.3.3) [12].

Питання про законодавче впровадження медіації також було покладено на Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя – п. 19 Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 4 грудня 2014 року [13].

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року було внесено зміни у ст. 124 та інші Конституції України, зокрема, установлено, що законом знову може бути визначений певний досудовий порядок урегулювання спорів як обов'язковий [14].

Отож, Конституцією України знову було відзначено важливість процедур досудового врегулювання спорів. До переваг такого врегулювання можна віднести економічність, оперативність, значно меншу формалізованість, зменшення навантажень на суди.

У якості експерименту у чотирьох судах загальної юрисдикції, серед яких були Малиновський районний суд м. Одеси та Одеський окружний адміністративний суд, знаходилось впровадження українсько-канадського проекту «Освіта суддів для економічного розвитку», який реалізувався Офісом Уповноваженого з федеральних судових справ Канади спільно з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Суть цього проекту якраз і полягала у впровадженні процедури досудового врегулювання спору за участю судді на підставі відповідного положення, затвердженого рішенням зборів суддів кожного суду в якому проводиться даний експеримент [15].

Вказаний експеримент у літературі оцінювався як позитивний, оскільки дозволив якісно новими методами досягти однієї із цілей провадження у справі до судового розгляду – примирення сторін [16, с. 184].

У результаті реформи 2017 року були прийняті нові редакції процесуальних кодексів України (Закон України від 3 жовтня 2017 року [17]), де було впроваджено абсолютно новий інститут судочинства – врегулювання спору за участю судді.

У зв'язку із прийнятими змінами постала необхідність у визначенні ролі врегулювання спорів за участю судді, який почали назвати «судовою медіацією», або «присудовою медіацією», та у знаходженні відмінностей та спільних рис у цих інститутах.

Слід зазначити, що поняття «судова медіація» у законодавстві України відсутнє, хоча неодноразово трапляється у публікаціях, підручниках та посібниках. Наприклад, у підручнику «Медіація у професійній діяльності юриста» 2019 року було вказано: «Законодавством України про судоустрій та статус суддів не передбачено, що медіація належить до напрямків діяльності судді. Але це не означає, що певні елементи процедури медіації не можуть застосовуватись суддями» [18, с. 396–397].

Надалі автори, як правило, у публікаціях визначали як «судову медіацію» процедуру врегулювання спору за участю судді.

Проте у 2021 році було прийнято Закон України «Про медіацію», який на сьогодні регулює основні засади і порядок проведення цієї процедури саме як позасудової, а не судової (чи присудової) процедури врегулювання конфліктів (спорів). Медіація – це «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються

запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [19].

У проектах Закону України «Про медіацію» медіація була визначена також як позасудова процедура. Наприклад, у проекті Закону України «Про медіацію», зареєстрованому за № 3504 від 19 травня 2020 року медіація – це позасудова процедура, за якої сторони з допомогою медіатора намагаються урегулювати спір (конфлікт) шляхом переговорів [20]. Хоча у висновках Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на цей проект відзначалося, що вказаний вид медіації скоріше є «досудовим».

Врегулювання спору за участю судді – це на сьогодні одна з форм (процедур) вирішення спору до стадії судового розгляду.

Так, відповідно до ст.ст. 196 і 197 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року (в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року) [21] (далі – ЦПК України) для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання із повідомленням учасників справи. У підготовчому засіданні суд здійснює дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті, зокрема, поряд з іншими діями, з'ясовує, чи бажають сторони звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, а також, встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення (пп. 2, 14 ч. 2 ст. 197 ЦПК України). Врегулювання спору за участю судді нормативно закріплено у гл. 4 чинного ЦПК України.

Хоча врегулювання спору за участю судді – це одна з форм альтернативних способів врегулювання спорів, проте це не форма медіації. Врегулювання спору за участю судді – це процедура вирішення спору вже у суді, проте до стадії судового розгляду.

Отож, перша відмінність – медіація визначає основні засади і порядок проведення цієї процедури саме як поза-судової, а не судової (чи присудової) процедури, а врегулювання спору за участю судді – це інститут судового процесуального права, його норми вміщені у процесуальних кодексах та застосовуються у судах.

Існують відмінності між медіацією та врегулюванням спорів за участю судді за суб'єктами врегулювання спорів.

Так, відповідно до ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року «суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді» [22].

Суддя – це суб'єкт владних повноважень та учасник відповідних групи процесуальних відносин, які регулюються процесуальними кодексами.

Медіатор відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» – це «спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію» [19].

Медіатором за нормами ст. 9, 10 та інших Закону України «Про медіацію» може бути фізична особа, основна вимога до якої – проходження базової підготовки медіатора або в Україні, або за кордоном обсягом (тривалістю) не менш як 90 годин, з них не менш як 45 годин практичних.

Отож, для суддів законодавством про статус суддів покладено особливі, підвищені вимоги, які стосуються їх освіти, призначення на посаду, підвищення кваліфікації тощо, оскільки основне їх завдання – здійснення правосуддя. А для медіаторів Законом України «Про медіацію» вимог майже не визначено, окрім базового навчання.

Дослідивши і проаналізувавши співвідношення інститутів медіації («судової медіації») та врегулювання спорів за участю судді, можемо зробити наступні висновки щодо їх відмежування:

– визначено співвідношення між «судовою медіацією» та «врегулюванням спорів за участю судді» відповідно до порядку провадження; медіація визначає основні засади і порядок проведення цієї процедури саме як поза-судової, а не судової (чи присудової) процедури, а врегулювання спору за участю судді – це інститут судового процесуального права, його норми вміщені у процесуальних кодексах та застосовуються у судах;

– відмінності між медіацією та врегулюванням спорів за участю судді вагому і за суб'єктами врегулювання спорів; суддя – це суб'єкт владних повноважень та учасник відповідних групи процесуальних відносин, які регулюються процесуальними кодексами, для суддів законодавством про статус суддів покладено підвищені вимоги; а для медіаторів Законом України «Про медіацію» вимог майже не визначено, окрім базового навчання;

– вживати термін «судова медіація» чи «медіація у суді» некоректно а не відповідає чинному законодавству; у певній мірі вказаний термін теоретично можна віднести лише до допомоги суддею вироблення умов мирової угоди між сторонами спору, проте у законодавчому вираженні це не буде медіацією.

Перспективами подальших досліджень та аналізів щодо співвідношення судової медіації і врегулювання спорів за участю судді та відмінностей між вказаними інститутами можемо запропонувати наступні: відмінності у процесуальному порядку медіації та врегулюванні спору за участю судді; аналіз зарубіжного досвіду медіації та врегулювання спору за участю судді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цувіна Т. В. Впровадження інституту присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства*: Зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 195–200.
2. Цуркан І. І. Особливості досудового врегулювання спорів в господарському процесі. *Приватне право в умовах глобалізації: сучасні орієнтири правового розвитку*: Зб. наук. праць VI Міжнар. наук. Інтернет-конференції (м. Миколаїв, 20 березня 2017 р.). Миколаїв: Іліон, 2017. С. 99–104.
3. Глушко Е. С. Місце медіації в цивільному процесі України. *Правове регулювання прав людини у сфері приватного права*: Мат. кругл. столу (м. Острого, 12 трав. 2020 р.). Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2020. С. 24–26.
4. Єфіменко Л. Л., Тарасюк О. Б. Медіація як спосіб вирішення податкових спорів: досвід США та Німеччини. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 2. С. 73–78.
5. Дудник В. М., Дяченко С. В. Особливості процедури врегулювання спору за участю судді: судова практика господарського судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 197–200. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2022/44.pdf.
6. Дяченко С. В., Божук І. І. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 12. С. 11–15.
7. Дяченко С. В., Гонцовська Л. В. Процесуальні особливості розгляду справ про спадкування на тимчасово окупованій території України: судова практика. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 58–64.
8. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі про досудове врегулювання спорів від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 4. С. 17–20.
10. Євмененко Є. А. Медіація як актуальний, позасудовий спосіб вирішення публічно-правових спорів в сучасній Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22–23 травня 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 73–75.
11. Миколаєнко Я. В., Шапіро В. С. Проблеми досудового врегулювання господарських спорів та шляхи їх вирішення. *Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 травня 2015 р.). Суми: Сумський державний університет, 2015. С. 341–344.
12. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна»: Прийнята 27 листопада 2014 року. *Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001001-15>.
13. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України від 4 грудня 2014 року № 22-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 10.
14. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 51. Ст. 1799.
15. План реалізації проекту «Освіта суддів – для економічного розвитку». *Вища кваліфікаційна комісія суддів України*. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/planosvita.pdf>.
16. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / С. В. Ківалов та ін.; за заг. ред. Н. Ю. Голубевої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.
17. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
18. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / Т. В. Білик та ін.; за ред. Н. М. Крестовської, Л. Д. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.
19. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 98. Ст. 6340.
20. Про медіацію: Проект Закону України, зареєстрований за № 3504 від 19 травня 2020 року. *Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3504&skl=10.
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
22. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 56. Ст. 1935.